

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора економічних наук, професора
СМАЧИЛО Валентини Володимирівни
на дисертаційну роботу

БОНДАРЄВА Олександра Сергійовича

**«Розвиток підприємницького потенціалу домогосподарств України в
умовах невизначеності»**

подану на здобуття ступеня доктора філософії
у галузі знань 07 «Управління та адміністрування»
за спеціальністю 073 «Менеджмент»

Актуальність теми дослідження

Розвиток підприємницького потенціалу домогосподарств набуває особливого значення в умовах структурних змін національної економіки, посилення економічної та соціальної нестабільності, трансформації ринку праці, цифровізації господарської діяльності та зростання ролі самозайнятості. Домогосподарства дедалі частіше виступають не лише споживачами товарів і послуг та постачальниками трудових ресурсів, але й самостійними суб'єктами економічної активності, які приймають управлінські рішення щодо використання власних фінансових, людських, матеріальних, інформаційних та інших ресурсів.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в Україні, де повномасштабна війна, міграційні процеси, інфляційні коливання, зміни структури доходів і зайнятості населення, порушення традиційних господарських зв'язків та регіональні диспропорції суттєво змінили середовище функціонування домогосподарств. Водночас саме підприємницька активність, самозайнятість, диверсифікація джерел доходів, використання цифрових технологій і здатність до швидкої адаптації створюють передумови для підвищення економічної стійкості домогосподарств. Управління підприємницьким потенціалом за таких умов

потребує врахування не тільки наявних ресурсів, але й компетентностей членів домогосподарства, мотиваційної складової, соціального капіталу, цифрових можливостей, інституційного середовища та здатності приймати рішення в умовах ризику і невизначеності. Відповідно, виникає потреба у формуванні науково обґрунтованих методичних підходів до оцінювання такого потенціалу, визначенні факторів його розвитку та розробленні управлінських механізмів його реалізації.

Тема дисертаційного дослідження Бондарєва Олександра Сергійовича є актуальною, відповідає сучасній проблематиці менеджменту та має як теоретичне, так і прикладне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування Державного біотехнологічного університету в межах наукової теми «Стратегічні засади розвитку систем управління інноваційно-інвестиційною та господарською діяльністю суб'єктів господарської діяльності (фундаментальна)» (номер державної реєстрації 0122U201108). Особистий внесок здобувача у виконання зазначеної наукової тематики полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробці практичних рекомендацій, спрямованих на формування й реалізацію механізмів розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України з урахуванням соціально-економічної нестабільності та трансформаційних змін.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, сформульованих у дисертації

Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею автора. Наукові результати, висновки і пропозиції, що виносяться на захист, отримані автором особисто. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних підходів та розробка науково-практичних рекомендацій щодо формування, розвитку й ефективного використання підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності та трансформаційних змін

економіки. Для досягнення мети в дисертаційному дослідженні були поставлені й виконані такі завдання:

- систематизовано та узагальнено концептуальні підходи до поняття та структури підприємницького потенціалу домогосподарств;
- досліджено невизначеність у системі трансформації управлінських рішень домогосподарств;
- визначено фактори розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств в умовах невизначеності;
- узагальнено та поглиблено методологічні підходи для оцінки підприємницького потенціалу домогосподарств;
- проаналізовано сучасний соціально-економічний стан домогосподарств України;
- проведено оцінку рівня підприємницької активності домогосподарств України;
- досліджено вплив невизначеності на підприємницький потенціал домогосподарств в Україні;
- обґрунтовано стратегічні напрями підвищення підприємницького підприємництва домогосподарств України;
- розроблено механізми розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності;
- визначено інструменти та практичні заходи щодо ефективної реалізації механізмів розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності.

Обґрунтованість отриманих результатів забезпечується використанням широкого методичного інструментарію. У дисертації застосовано монографічний та абстрактно-логічний методи, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, системний, економіко-статистичний і порівняльний аналіз, експертний метод, економіко-математичне моделювання, кореляційно-регресійний аналіз, методи моделювання,

систематизації та узагальнення. Використана в роботі сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження відповідає меті та поставленим завданням. Застосування системного підходу дозволило розглядати підприємницький потенціал домогосподарства як складне багатокomпонентне утворення. Методи аналізу та синтезу використано для систематизації теоретичних підходів і факторів розвитку підприємницького потенціалу; порівняльний та економіко-статистичний аналіз – для дослідження сучасного стану домогосподарств України; експертне оцінювання – для визначення характеристик окремих складових потенціалу. Доцільним є також використання SWOT- та PEST-аналізу для встановлення внутрішніх і зовнішніх факторів функціонування досліджуваних суб'єктів.

Можна зробити висновок, що поставлену мету дослідження досягнуто, а визначені завдання послідовно вирішено. Одержані наукові результати узгоджуються із заявленими положеннями наукової новизни, а висновки є обґрунтованими та відображають результати проведеного дослідження.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі

Оцінюючи наукову новизну дисертаційної роботи Бондарєва Олександра Сергійовича, слід відзначити комплексний характер отриманих результатів та їх спрямованість на вирішення актуального науково-практичного завдання щодо розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств в умовах мінливого та складно прогнозованого середовища. Здобувачу вдалося поєднати теоретичне осмислення досліджуваної проблеми з розробленням методичних і прикладних положень, орієнтованих на використання у практиці управління підприємницькою діяльністю домогосподарств.

Суттєвим результатом дослідження є формування цілісного бачення розвитку підприємницького потенціалу домогосподарства, відповідно до якого його реалізація залежить не тільки від обсягу наявних економічних ресурсів, а й

від спроможності членів домогосподарства використовувати власні компетентності, підприємницьку мотивацію, соціальні зв'язки, цифрові можливості та адаптаційні здібності. Такий підхід дозволив автору розширити зміст досліджуваної категорії та розглядати підприємницький потенціал як динамічну характеристику, здатну змінюватися під впливом управлінських рішень і факторів невизначеності.

Заслугує на увагу сформована в роботі система оцінювання підприємницького потенціалу. Її особливістю є орієнтація не лише на встановлення фактичного стану ресурсного забезпечення домогосподарства, а й на виявлення можливостей подальшої реалізації його підприємницьких здібностей. Поєднання економічних, соціальних, організаційних, мотиваційних, цифрових та адаптаційних характеристик створює методичне підґрунтя для порівняння різних моделей підприємницької поведінки домогосподарств.

Окремо слід відзначити результати дослідження характеру впливу невизначеності на управлінські рішення домогосподарств. Автором показано, що невизначеність виступає не лише фактором обмеження підприємницької активності, але й передумовою трансформації способів використання ресурсів, пошуку альтернативних джерел доходу та зміни моделей ведення підприємницької діяльності. У цьому контексті обґрунтовано значення адаптивності, цифровізації, диверсифікації та гнучкості управлінських рішень.

Важливим результатом є систематизація факторів розвитку підприємницького потенціалу з урахуванням рівня їх виникнення та характеру впливу. Запропонований підхід дозволяє встановити, які чинники можуть бути безпосередньо керованими з боку домогосподарства, а які потребують адаптаційної реакції або відповідних інституційних заходів.

Практично орієнтованою складовою наукової новизни є обґрунтування стратегічних напрямів розвитку підприємницького потенціалу та формування механізмів їх реалізації. Цінність зазначених положень полягає у взаємозв'язку

діагностики наявного потенціалу, ідентифікації факторів невизначеності, вибору управлінських інструментів, реалізації відповідних заходів та оцінювання отриманих результатів. Тим самим автором сформовано послідовність управлінських дій, орієнтовану на забезпечення стійкості та розвитку підприємницької діяльності домогосподарств.

Наукові результати дисертації доповнюють існуючі положення теорії менеджменту в частині управління підприємницьким потенціалом домогосподарств та створюють методичне підґрунтя для прийняття обґрунтованих управлінських рішень в умовах невизначеності. Зазначені положення мають самостійний характер, є логічно пов'язаними з метою та завданнями дослідження і заслуговують на позитивну оцінку.

Практичне значення результатів дослідження

Теоретико-методичні та прикладні положення, сформовані в дисертаційній роботі, можуть бути використані для розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності. Запропоновані науково-методичні підходи становлять практичний інтерес для органів державної влади та місцевого самоврядування при формуванні заходів підтримки малого і мікропідприємництва, розвитку самозайнятості населення, стимулювання підприємницької активності та підвищення економічної стійкості домогосподарств. Практичну спрямованість одержаних результатів підтверджено їх використанням у діяльності одного з домогосподарств м. Харкова. Зокрема, практичне застосування отримали запропоновані автором науково-методичні підходи до оцінювання підприємницького потенціалу домогосподарств та рекомендації щодо активізації підприємницької діяльності, адаптації до змін зовнішнього середовища й більш ефективного використання наявних ресурсів.

Важливим напрямом впровадження результатів дисертаційного дослідження є їх використання в освітній діяльності. Теоретико-методологічні положення та

окремі результати роботи впроваджено в освітній процес Державного біотехнологічного університету при викладанні навчальних дисциплін.

Практична цінність одержаних результатів не викликає сумнівів. Розроблені автором методичні положення та рекомендації можуть використовуватися як безпосередньо домогосподарствами для підвищення ефективності підприємницької діяльності, так і при розробленні та вдосконаленні інструментів державної і місцевої підтримки підприємницької активності населення України.

Повнота викладення матеріалу дисертації у наукових публікаціях

Основні наукові положення та результати дисертаційного дослідження Бондарєва Олександра Сергійовича відображено у 14 наукових публікаціях, серед яких 4 статті опубліковано у наукових фахових виданнях України та 10 праць мають апробаційний характер і представлені в матеріалах наукових конференцій. Тематика фахових публікацій відповідає основним складовим дисертаційного дослідження. Чинні вимоги МОН України до кількості та видів публікацій, які відображають матеріали та результати дослідження у відкритому друці, дотримано.

Основні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднені автором на таких конференціях: «Актуальні проблеми та перспективи розвитку агропродовольчої сфери, індустрії гостинності та торгівлі» Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Харків, 2 листопада 2022 р.); «Організаційно-економічні та соціальні складові розвитку підприємництва» III Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Львів, 22 травня 2024 р.); «Управління проєктами: проєктний підхід в сучасному менеджменті» XV Міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 17-18 жовтня 2024 р.); «Сучасні проблеми менеджменту» XX Міжнародна науково-практичної конференція (м. Київ, 25 жовтня 2024 р.), «Бухгалтерський облік, контроль та аналіз в умовах інституційних змін» VII Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Полтава, 31 жовтня 2024 р.); «Механізми забезпечення сталого розвитку

економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід» V Міжнародна науково-практична конференція (м. Харків, 01 листопада 2024 р.); «Пріоритети розвитку тваринництва в умовах війни та повоєнного відновлення» II Міжнародна науково-практичної онлайн конференція Інституту тваринництва НААН (м. Харків, 14 жовтня 2025 р.); «Управління розвитком соціально-економічних систем» IX Науково-практична конференція (присвяченої пам'яті професора Григорія Євтієвича Мазнева), м. Харків, 6-7 березня 2025 р.; «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством» IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (присвячена 100-річчю з дня народження професора, заслуженого працівника вищої школи України Фесенка Дмитра Мусійовича), м. Полтава, 26 березня 2026 р.

Структура та зміст дисертації, її завершеність та відповідність установленим вимогам щодо оформлення

Дисертаційна робота Бондарєва Олександра Сергійовича характеризується логічною структурою та послідовністю викладення матеріалу. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок. Список використаних джерел налічує 205 найменувань.

Структура дисертаційного дослідження є логічною та відповідає поставленій меті. Послідовність викладення матеріалу забезпечує перехід від формування теоретико-методологічного підґрунтя до аналітичного оцінювання та розроблення прикладних управлінських рішень.

У першому розділі систематизовано теоретичні та методологічні засади дослідження підприємницького потенціалу домогосподарств. Розкрито сутність поняття підприємницького потенціалу, визначено його структуру та особливості саме для домогосподарств. Визначено фактори трансформації управлінських рішень, систематизовано внутрішні та зовнішні фактори розвитку

підприємницького потенціалу, сформовано методологічні підходи до його оцінювання.

У другому розділі здійснено аналіз сучасного соціально-економічного стану домогосподарств України та рівня їх підприємницької активності. Досліджено вплив невизначеності на підприємницький потенціал на основі аналізу реальних суб'єктів господарської діяльності. Виявлено вплив невизначеності на підприємницький потенціал домогосподарств в Україні.

У третьому розділі обґрунтовано стратегічні напрями підвищення підприємницького потенціалу домогосподарств, розроблено відповідні механізми його розвитку в умовах невизначеності та визначено інструменти і практичні заходи щодо їх реалізації.

Кожен розділ дисертації виконує самостійну дослідницьку функцію і водночас є складовою цілісної логіки роботи. Висновки відповідають поставленим завданням та відображають основні результати проведеного дослідження. Матеріал дисертаційного дослідження викладено логічно, українською мовою на високому рівні. Зміст дисертаційної роботи відповідає завданням дослідження. Висновки є логічними та підтверджені результатами апробації на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, публікацією у наукових фахових виданнях України. Усе вищезазначене дозволяє констатувати достатність обґрунтованості та достовірності основних положень, висновків і рекомендацій дисертаційної роботи.

Оформлення дисертації відповідає вимогам наказу Міністерства науки та освіти України «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами).

Академічна доброчесність

Аналіз дисертаційної роботи Бондарєва Олександра Сергійовича довів, що в ній відсутні прояви академічного плагіату, фальсифікації та фабрикації, тобто

порушень академічної доброчесності у дисертації не має, що підтверджено перевіркою програмними засобами у Державному біотехнологічному університеті.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертаційної роботи

Позитивно оцінюючи результати дисертаційного дослідження Бондарєва Олександра Сергійовича, слід зазначити, що окремі його положення мають дискусійний характер та можуть бути предметом подальшого наукового обговорення.

1. Запропонована автором система оцінювання підприємницького потенціалу охоплює значну кількість складових та індикаторів. Водночас доцільно було б детальніше обґрунтувати вагомість окремих показників при формуванні інтегральної оцінки, що посилює б методичну визначеність запропонованого підходу.

2. Використання матеріалів трьох реально функціонуючих підприємницьких домогосподарств суттєво підвищує прикладну спрямованість дослідження. Разом із тим у роботі варто було б ширше обґрунтувати критерії їх вибору та межі поширення отриманих результатів на інші види підприємницької діяльності домогосподарств України.

3. При аналізі впливу невизначеності на підприємницький потенціал доцільно було б більш детально розглянути регіональні відмінності функціонування домогосподарств, зокрема, залежно від рівня безпекових, економічних та інфраструктурних ризиків.

4. У дисертації обґрунтовано механізми розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств, однак доцільно було б чіткіше визначити кількісні критерії та індикатори оцінювання результативності їх практичної реалізації.

5. Враховуючи динамічний характер невизначеності, запропоновані стратегічні напрями доцільно було б доповнити більш детальним сценарним моделюванням розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств за різних варіантів зміни зовнішнього середовища.

Наведені зауваження мають переважно дискусійний і рекомендаційний характер, не знижують наукової новизни, теоретичного та практичного значення отриманих результатів і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Загальний висновок

Дисертаційна робота Бондарєва Олександра Сергійовича на тему «Розвиток підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності», подана на здобуття ступеня доктора філософії за галуззю знань «Управління та адміністрування» спеціальністю 073 «Менеджмент» є завершеною науковою роботою, написаною на актуальну тему у відповідності з пріоритетними напрямками досліджень та планами наукової роботи Державного біотехнологічного університету.

Наукові положення, висновки та пропозиції свідчать про досягнення поставленої мети та виконання поставлених завдань дослідження, є обґрунтованими і достовірними. Отримані автором результати в сукупності вирішують науково-практичне завдання щодо поглиблення теоретико-методичних положень і розроблення практичних рекомендацій з розвитку підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності. Усі запропоновані пропозиції пройшли необхідну апробацію на міжнародних науково-практичних конференціях та у повному обсязі відображені у публікаціях здобувача в достатньому обсязі та необхідній кількості відповідно до вимог до публікацій наукових наробків дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Практичне значення результатів підтверджується їх використанням у підприємницькій діяльності та освітньому процесі Державного біотехнологічного університету. Оформлення, структура й обсяг дисертаційної роботи відповідають встановленим вимогам.

Дисертація Бондарєва Олександра Сергійовича на тему «Розвиток підприємницького потенціалу домогосподарств України в умовах невизначеності»

за змістом і оформленням відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 р. (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 283 від 03 квітня 2019 р., № 502 від 19 травня 2023 р. та № 507 від 03 травня 2024 р.), наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31 травня 2019 р.) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. (із змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 р., № 502 від 19 травня 2023 р. та № 507 від 03 травня 2024 р.).

Викладені аргументи дозволяють дійти висновку про те, що Бондарєв Олександр Сергійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 07 «Управління та адміністрування» за спеціальністю 073 «Менеджмент».

Опонент:

доктор економічних наук, професор
Професор кафедри підприємництва
та бізнес-адміністрування
Харківського національного університету
міського господарства ім. О. М. Бекетова

Валентина СМАЧИЛО